

Thomas Meyer

1. Bernstein, potisnuti teoretičar socijalizma

Jedan od vodećih teoretičara evrokomunističke struje u Komunističkoj partiji Francuske, *Jean Elleinstein*, nedavno je napomenuo da je Bernstein ipak imao pravo; *Jiří Kosta*, eksponent čehoslovačkog reformističkog komunizma iz 1968, koji sada predaje u Saveznoj Republici Njemačkoj, zaključio je na kongresu o Eduardu Bernsteinu u jesen 1977. u Freudenbergu da su čehoslovački reformistički komunisti u bitnim političkim i ekonomskim pitanjima došli do istih rezultata kao i Bernstein sedam desetljeća prije; u povodu stogodišnjice postojanja Socijalističke internacionale *Carlo Schmid* je rezimirao: »Bernstein je pobijedio na cijeloj liniji«. A tko danas bez predrasuda prati teorijski i programatski razvoj u evrokomunističkim partijama, ne može izbjeći zaključak da ih njihovo »razmotrimo još jedanput« tradicionalnih marksističkih rješenja vodi u mnogim temeljnim pitanjima do sličnih odgovora kakve je dao Bernsteinov kritički pregled marksizma Druge internacionale.

Ipak, Bernstein nije sve do najskorije suvremenosti uziman ozbiljno kao teoretičar socijalizma. To ne vrijedi samo za tradicionalnu socijalističku ljevicu, nego čak u velikoj mjeri i za ono socijalističko krilo koje je u svojim programima faktički već odavno preuzelo Bernsteinovo razumijevanje socijalizma. To je dovelo do toga da su znanstveno zadovoljavajući prikazi njegova mišljenja, prikazi izrađeni na dovoljno iscrpnoj osnovi izvora, postojali tek u naznakama. Sliku je promijenio niz publiciranih knjiga i članaka od 1977. te kongres o Bernsteinu u jesen 1977. u Freudenbergu.¹ Sada se mogu jasnije vidjeti konture i problemi Bernsteinove teorije socijalizma.

¹ Tu prije svega pripadaju: Helga Grebing, *Der Revisionismus. Von Bernstein bis zum »Prager Frühling«*, München, 1977; Horst Heiman (Hrsg) *Eduard Bernstein. Texte zum Revisionismus*, Bonn-Bad Godesberg, 1977; Horst Heimann und Thomas Meyer, *Bernstein und der Demokratische Sozialismus*, Berlin-Bonn, 1978; Thomas Meyer, *Bernsteins*

konstruktiver Sozialismus, Berlin-Bonn-Bad Godesberg, 1977; Helmut Hirsch, *Der »Fabier« Eduard Bernstein*, Berlin-Bonn-Bad Godesberg, 1977.

2. Odnos prema Marxu

Bernsteinov je odnos prema Marxu kompleksan i nije oslobođen proturječja. U cjelini gledano, točna je njegova ocjena: »U odnosu prema Marxu ja sam u mnogom pogledu heretik, iako pred znanstvenikom Marxom imam veliko poštovanje i sam sebe, unatoč razlikama u mišljenju, računam u Marxovu školu.«^{1a}

Bernstein je bio jedan od prvih socijalističkih teoretičara koji je jasno osvijestio da se ukupnost Marxovih stavova ne može uzeti kao smisljena cjelina, nego da je Marxov sistem u mnogom pogledu prožet dualizmom.² Otuda za Bernsteina više nije bilo smisla jednostavno se identificirati s Marxom ili se jednostavno distancirati od njega.

Dapače, valjalo je bez predrasuda izvesti dualizam u Marxa i zatim točno označiti one elemente i strukturne vczu u Marxovoj teoriji na koje se moglo dalje nadovezati, te isto tako označiti one koji su iz logičkih razloga ili zbog razvoja realiteta morali biti prevladani.

Jedna je od najinteresantnijih crta u Bernsteinovu mišljenju što ovaj diferencirani odnos spram Marxove teorije želi, uz zadržavanje socijalističkih načela, objasniti i precizirati, ali i dalje razvijati strategijska pitanja koja su u Marxa prožeta dubokim dualizmom. Primjena marksizma od strane samih njegovih tvoraca, koju Bernstein kritizira, jest njihov grubi prikaz *mikrostrukture* društvene transformacije, za čiju *makrostrukturu* temelj čine osnovni stavovi historijskog materijalizma: »Nasuprot tome, neporeciva je činjenica da formula materijalističkog poimanja povijesti, kako su je zavještali Marx i Engels, pruža, doduše, vodeće stajalište za istraživanje uzroka velikih povijesnih obrata, ali da za objašnjenje prisnijih događaja povijesnog bivanja, koji ipak također žele biti spoznani i koje je izuzetno važno spoznati za praksu, jer kao praktičari ne računamo s milenijima ili stoljećima, nego sa sasvim skromnim desetljećima — da naslijeđena formula ne dostaje za ovu zadaću, nego treba vrlo bitne dopune.«³ To nedostatan objašnjenje mikrostrukture društvene transformacije zavodi u primjenu općenite sheme na kratkotrajne procese preobražaja, koju je primjenu Bernstein opisao kao blankistički element u marksizmu.⁴

To je izvorni motiv Bernsteinove kritike Marxa. On je upozorio na tu problematiku u svojoj prvoj formulaciji, u kojoj se oslobodio svoje potpune identifikacije s Marxom. Radi se o *primjeni marksizma na strategijska pitanja*. U svom pismu Karlu Kautskom u kolovozu 1898. Bernstein se oslobodio dužnosti da mora braniti sve Marxove primjene teorije upozorenjem

1a »Bernstein auf dem Dresdener Parteitag der SPD 1903« (Protokoll str. 400).

2 *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie* (1899), Bonn-Bad Godesberg, 1973⁵, str. 50, 64, 244, 250.

3 Isti, *Der Marx-Cultus und das Recht der Revision*, u: *Sozialistische Monatshefte*, 9. Jg. 1 (1903), str. 258.

4 U novije je vrijeme Jürgen Habermas iznio sličnu kritiku. Usporedi: *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt/M, 1968, str. 58. I dalje.

da Marx upravo u pitanjima »koja s napretkom razvoja sve više stupaju u prvi plan gotovo uopće nije dao nikakvu, a u odnosu na pojedina čak pogrešnu uputu.«⁵ Time Bernstein kritizira konceptijski vakuum u samog Marxa. U tu prazninu ubacuje on svoju vlastitu teoriju. Malobrojni napuci što ih je Marx dao u tom području jesu, prema Bernsteinu, *djelomično pogrešni, djelomično proturječni*. Za ovo područje Bernstein konstatira »dualizam« u Marxovoj teoriji. Naime, zacrtane su *dvije alternativne strategije transformacije*. Jedna je »politika krute socijalnerevolucionarne nepopustljivosti« o kojoj Bernstein kaže: »Doista ne bi bilo teško iz Marxovih spisa navesti rečenice koje zvuče u tom smislu, i navesti primjere gdje Marx zauzima ili preporučuje političko držanje koje bi odgovaralo takvu nazoru.«⁶ Ali tim rečenicama mogli bismo suprotstaviti druge u kojima je Marx zastupao evolucionističku politiku,⁷ i citira kao moto svojih *Die Voraussetzungen* Marxove iskaze o Zakonu o desetsatnom radnom danu, koji se mora smatrati teorijskom formulom reformističke politike.⁸ Bernstein je čvrsto uvjeren da Marxovim *povijesnoteorijskim uvidima* može odgovarati jedino *stupnjevita strategija* koja se, doduše, može pokazati i u Marxa, premda ipak samo u pozadini, i u kasnog Engelsa.

Za nj ključno značenje za svaku reflektiranu socijalističku strategiju imaju dvije rečenice iz predgovora »Kapitalu«: »Kad je neko društvo dospjelo na trag prirodnog zakona svoga razvoja, ono ne može prirodne razvojne faze ni preskočiti ni otpisati. Ali ono može skratiti i ublažiti porođajne bolove«. I: »Sadašnje društvo nije čvrsti kristal, nego organizam koji je sposoban za preobražaj i koji se stalno nalazi u procesu preobražaja.«⁹ Bernstein o tome piše: »Ove dvije Marxove rečenice potpisuje svaki revizionist. Dapače, revizionist im daje veće značenje, veću dalekosežnost nego, možda, to rado priznajem, sam Marx.«¹⁰ Veća se dalekosežnost sastoji u tome da spoznaje ove vrste¹¹ za Bernsteina ostaju transformacijskostrategijski obavezne, dok ih je Marx na istaknutim mjestima odbacio u korist one »socijalne dijalektike« koju je Bernstein pomoću pojma blankizma iscrpno kritizirao. Prema Bernsteinu je, prije svega, u Marxovim i Engelsovim spisima iz vremena oko 1848—1850. formulirana ona blankistička strategija koja uspostavljanje socijalističkog društva želi učiniti potpuno ovisnim o revolucionarnom zauzimanju vlasti, a da pri tom ne uzima u obzir »teorijski uvid u prirodu moderne ekonomije«,¹² koji nije u svojim teorijskim spisima razvio nitko drugi nego sam Karl Marx. Ovu »kričeću suprotnost«

5
Bernstein an Kautsky od 26. 8. 1897.

6
Das Bleibende im Marxismus (1913) u:
Der Sozialismus einst und jetzt, Bonn-Bad
Godesberg, 1975³, str. 161.

7
Na navedenom mjestu.

8
Riječ je o Marxovoj tezi uz Inauguralne
adrese Internacionalnog radničkog
udruženja da je uspjeh radničke klase
Engleske da izbori 10-satni radni dan bio
pobjeda načela političke ekonomije
radničke klase nad političkom ekonomijom
kapitalizma.

9
Das Kapital, sv. 1, MEW 23, str. 15. i 16.

10
*Der Revisionismus in der Sozial-
demokratie*, Amsterdam, 1909, str. 18.

11
Prvu rečenicu valja gledati u svjetlu
Bernsteinove sadržajne koncepcije.

12
Voraussetzungen, str. 63.

između teorije uvida u ekonomske povezanosti i strategije, koja »proleter-ski terorizam« drži »čudesnom snagom«¹³ što je oblikuje društvo, Bernstein smatra »proizvodom intelektualne greške« u Marxovoj i Engelsovoj teori-ji.¹⁴ Ona je utemeljena u činjenici da su u Marxov socijalizam ušla dva tradi-cijska toka koja nisu usklađena. Značajka je jednoga parola »emancipacija putem privredne organizacije«, a drugoga parola »emancipacija putem poli-tičke eksproprijacije«.¹⁵ Oba toka imaju dugo genealogijsko stablo među francuskim ranim socijalistima. Marxovoj historijskoj teoriji i njegovoj analizi društva odgovara jedino prvo spomenuta strategija. Ali Marx i Eng-els su prilikom odgovaranja na strategijska pitanja zapravo bili više sklo-ni blankističkom nasljeđu. »Marksizam je samo jednostrano — s obzirom na metodu — prevladao blankizam. Ali što se tiče druge strane, precjenji-vanja stvaralačke snage revolucionarne sile u socijalističkom preobražaju modernog društva, marksizam se nikada nije potpuno oslobodio blankistič-kog shvaćanja.«¹⁶ Bernstein time ne misli na mogućnost političke revolucije, koju je uz određene pretpostavke smatrao posve smislenom i prijeko pot-rebnom, nego misli pretpostavku da bi se društveni preobražaji mogli još i danas zbivati po modelu »revolucija sedamnaestog i osamnaestog stoljeća«,¹⁷ u kojima su se kratkoročni društveni procesi preobražaja postizali pomoću političke sile. *Pod utjecajem Hegelove dijalektike Marx u strategijskom smislu odstupa prije svega u dvije točke od vlastite teorije društva: on pot-cjenjuje organizacijsko-sociološkijske probleme socijalizma i precjenjuje po-stojeću mjerodavnost proletarijata.*¹⁸ Prijelaz u socijalizam on često konstru-ira prema shemi koja je možda podobna za opis velikih vremenskih razdob-lja, tako da se u svojoj mikrostrukturi postepeni društveni preobražaj kon-cipira po uzoru na makrostrukturu, gdje se čini da se radi o prijelazu jedne društvene formacije u drugu. To misli Bernstein kad govori o »dualizmu« između ranije gotovog kostura Marxove teorije, »o dijalektičkoj shemi dje-la« i njegovih znanstvenih istraživanja društvenog razvoja koja se moraju povremeno uskladiti s tom shemom.¹⁹

Ukoliko Marx prijelaz u socijalizam konstruira po tom modelu, kao što je to učinio u nizu tekstova, svojstven mu je »u primjeni još ostatak utopijskog mišljenja« koji mora u praksi voditi »opasnim omaškama«.²⁰

Osim objektivnih pretpostavki razvoja društva što ih je izložio sam Marx, ovakvo strategijsko oblikovanje Marxove teorije ignorira i posredo-vanost ustrojstva proletarijata njegovim životnim uvjetima u kapitalizmu, koju je posredovanost ona sama pokazala na teorijskoj razini.

Dakle, Bernsteinova je kritika Marxa u ovom pitanju doista kompleks-na. On, prvo, prigovara da Marx *ne uzima sistematski* u obzir strategijska pitanja, dakle mikrostrukture, prilikom prijelaza jedne historijske društvene

13 Isto, str. 64. i 63.

14 Isto, str. 64.

15 Isto, str. 64.

16 Isto, str. 65.

17 Isto, str. 68

18 *Klassenkampfdogma und Klassenkamf-wirklichkeit*, u: *Zur Geschichte und Theorie des Sozialismus*, Berlin-Bern, 1901, str. 292.

19 *Voraussetzungen*, str. 245. i 244.

20 *Entwicklung eines Sozialisten*, Leipzig, 1930, str. 31.

formacije u drugu. On prigovara, drugo, što malobrojne primjedbe koje se o tom pitanju nalaze u Marxovu djelu nisu konzistentne, nego predstavljaju dva međusobno proturječna modela društvene transformacije. I on prigovara, treće, da onaj od dva modela koji je jače naglašen, i koji je u njemačkoj socijalnoj demokraciji prije prvoga svjetskog rata sputavao praksu, proturječi temeljnim spoznajama samoga historijskog materijalizma.

Marx je često bio sklon pretpostavci da se u revolucionarnom činu jed-
na strana društvene formacije »dijalektički« preobražava u novu. Kad ove pretpostavke, koja izlazi iz nedopustivog prenošenja dijalektike duha kod Hegela na realne povijesne procese, Marx čini dvije kategorijalne pogreške s teškim posljedicama. Prva se sastoji u tome što on ne vodi računa o tome da je transformacija kapitalizma u socijalizam, gledano organizacijsko-sociologijski, upravo obratan proces od transformacije feudalizma u kapitalizam. Dok se pri transformaciji u kapitalizam radilo jedino o tome da se destruiraju preživjele ekonomske veze poput kmetstva i obrta, te da se razdijele velika feudalna imanja, prilikom prijelaza u socijalizam radi se, obrnuto, o tomu da se anarhističko-egoistička neorganiziranost društva preobrazu u kompleksni oblik organiziranja, usuglašavanja i koordiniranja privrednih i društvenih aktivnosti, da se, dakle, konstruiraju novi oblici organizacije. Prilikom transformacije u kapitalizam cilj je već bio postignut destrukcijom političkih struktura. Prilikom transformacije u socijalizam ne bi destrukcija predemokratskih političkih struktura još ni izdaleka značila postizanje cilja, nego bi samo stvorila pretpostavku da se počne konstrukcijom novih oblika kooperacije.²¹

Marx, dakle, propušta kategorijalno odvajanje političke i ekonomsko-društvene transformacije. Otuda on povremeno argumentira kao da je s revolucionarnom akcijom već postignut zadatak socioekonomske transformacije. Osim Hegelove dijalektike, na takav postupak potaklo ga je njegovo očekivanje da će ekonomska koncentracija drastično pojednostaviti privredne strukture i podjelu na klase u kapitalizmu. Bernsteinova se kritika nadovezala na opažanje da je kompleksnost kapitalizma stalno rasla unatoč koncentraciji.

Druga se Marxova kategorijalna greška, prema Bernsteinu, sastoji u tome što on kod modela transformacije, koji je u prvom planu, kao obrata u novu društvenu formaciju putem revolucije, ne vodi računa o vlastitim društvenim-političkim spoznajama. Jer i njegova spoznaja unutrašnje zakonitosti ekonomskog razvoja i njegova tvrdnja da proletarijat u kapitalizmu biva učinjen moralno i intelektualno degradiranim bičem jednoznačno govore protiv mogućnosti promjene socioekonomskih struktura putem revolucije. Dapače, postepeno preoblikovanje socioekonomskih struktura i postupni rast nadležnosti proletarijata moraju, ako se Marxove vlastite analize uzmu ozbiljno, biti oblik transformacije u socijalizam.²² To vrijedi utoliko više ukoliko proletarijat sam treba da bude nosilac procesa vlastite transformacije.

21
Usporedi o tomu: Thomas Meyer,
Bernsteins konstruktiver Sozialismus,
Berlin-Bonn-Bad Godesberg, 1977, str.
135—188.

22
Usporedi na navedenom mjestu.

Sam je Marx tu konzekvenciju doista povukao na nekim mjestima. Ali ona u njegovu djelu ostaje u nerazriješenom dualizmu s vlastitom alternativom.

Bernsteinu se radi o tome da prevlada taj dualizam reflektiranim oblikom ekonomskog shvaćanja povijesti povezanim s izradivanjem strategije socijalizma koja toj teoriji doista odgovara. Stoga on može pretendirati da stoji u Marxovoj tradiciji. Ako on ideju ekonomskog poimanja povijesti drži bitnim dostignućem Marxove teorije, on može čak izreći ambiciju da stoji u boljoj tradiciji marksizma, doduše tako što je kritički prevladao niz konceptata što ih je postavio Marx. Ali budući da marksizam i tako ne predstavlja općenito smisljeno jedinstvo, pitanje za Bernsteina ne glasi za ili protiv cijelog Marxa, nego »s Marxom protiv Marxa«. ²³ »Mogla bi se, s obzirom na politiku primijećenu kod socijalista, bez velikog rizika raspisati nagrada za odgovor na pitanje koja je od tih politika pravi marksizam — nitko je ne bi dobio.« ²⁴ Stoga se mora raditi o kritičkom preispitivanju Marxova nasljedja u kojemu se jedino može odlučiti što se isplati zadržati.

Bernsteinu nije promaklo da su boljševici našli stvarne točke povezivanja, osobito u ranim Marxovim spisima. Za to je nudio priliku prije svega *Manifest komunističke partije*. ²⁵ Oni su, a prije svih Lenjin, interpretirali Marxa polazeći od blankističkih naputaka, koji u ovoga doista postoje, i njima su sistematski podredili sve ostale Marxove spoznaje i motive.

Bernsteinu je bilo jasno da se u dualističkoj koegzistenciji s tom kritiziranom komponentom u Marxa nalaze i stavovi koji su u dosljednijem odnosu s njegovom teorijom povijesti. Pri tome se radi o stupnjevitosti koja se, prema Bernsteinovu shvaćanju, jedino slaže s razumijevanjem kapitalističkog društva kao »organizma podvrgnutog stalnom preobražaju« (Marx). U tom smjeru upućuju Marxove interpretacije zakonskog ograničenja radnog vremena kao pobjede načela radničke klase još unutar kapitalističkih odnosa i njegov iskaz u *Kapitalu* da tvorničko zakonodavstvo po svom djelovanju odgovara uvođenju deset satnog radnog vremena. Te navjestače u Marxa on naziva »jakim reformističkim uklonom«. ²⁶

Bernstein je jasno spoznao i razotkrio procijep u Marxovoj teoriji emancipacije, iako ga nije rekonstruirao u svim pojedinostima. ²⁷ On je stao, po njegovu shvaćanju, na onu stranu toga rascjepa koja je bolje izdržala kri-

23
Usporedi *Voraussetzungen*, gdje Bernstein piše: »Tako se greške nekog nauka mogu prevladati tek onda kad ih zagovornici tog nauka priznaju kao greške. Takvo priznanje još ne znači propast nauka. Može se, dapače, pokazati da nakon odbacivanja onoga što je spoznato kao pogrešno — dopustite mi da se poslužim jednom Lassalleovom slikom — na kraju ipak bude onaj koji protiv Marxa ima pravo.« Samo u ovom ograničenom i preciziranom smislu moglo bi se složiti s Angelovom formulacijom da Bernsteina valja »u određenom smislu smatrati Marxovim protivnikom«. Usporedi: Angel, isto, str. 432.

24
Das Bleibende, str. 161.

25
Der Sozialismus einst und jetzt, str. 117.

26
Isto, str. 117.

27
Usp. *Voraussetzungen*, str. 243—244.

tičku raspravu i htio je razviti strategiju transformacije koja bi bila sukladna toj strani. On je mogao nadovezati na Marxove naznake. Njegov je zahtjev bio revizija i novo oblikovanje elemenata koji ostaju. »Ne osporavam ni temeljnu misao historijskog materijalizma, ni klasnu borbu, ni karakter socijalne demokracije kao radničke partije koji iz nje proistječe. Poričem kao preživjele samo određena tumačenja i zaključke.«²⁸

3. Nova paradigma socijalističke transformacije

Iz svega toga za Bernsteina je proistjecalo da slom kapitalizma kakav su očekivali teoretičari Druge internacionale, oslanjajući se na Marxa, ne bi ni u kojem slučaju bio povoljna pretpostavka za socijalističku transformaciju, neovisno o tome što je on takav slom kapitalizma već tada smatrao vrlo nevjerovatnim. On je morao, nadovezujući na argumente samoga Marxa, ali istovremeno i protiv predodžbe koja je bila dominantna u Marxovoj teoriji, razviti i teorijski utemeljiti *novu paradigmu socijalističke transformacije*. Ta je paradigma morala zadovoljiti ove uvjete:

1. Ona je morala odgovarati društvima s rastućom socioekonomskom kompleksnošću.
2. Morala je uzeti u obzir kategorijalnu diferenciju između transformacije političkog okvira i transformacije socioekonomskih struktura.
3. Ona je morala pokazati kako proletarijat, koji u početku vlastitog procesa emancipacije u velikoj mjeri nije teorijski mjerodavan, ipak može biti nosilac vlastitog procesa emancipacije i kako postupno uči sve sposobnosti koje su potrebne za samoodređenje u jednom kompleksnom društvu.
4. Ona je morala pokazati kako može socijalizam nastati ako on nije riješen zagonetka povijesti, nego samo jedan čovjeku zadani problem.

U toj novoj paradigmi moraju, dakle, kategorije koje konstituiraju teoriju emancipacije biti iznova promišljene i dovedene u novi sklop.

To vrijedi za *pojam države*. Kao specifični dio društvene strukture koja ostaje kompleksna, država će ostati potrebna u sva predvidiva vremena. Ona mora biti tako organizirana da unapređuje proces postupne socijalističke transformacije. Ona, dakle, mora biti organizirana kao demokracija.

To vrijedi za *pojam društva*. Društvo valja spoznati kao splet različitih struktura i funkcija koje mogu biti poredane po različitim načelima i koje imaju stanovitu mjeru samostalnosti.

To vrijedi za *pojam socijalizma* samoga, jer ako je socijalizam konstrukcijski zadatak otvoren iskustvu, onda on ne može biti definiran jednom zauvijek utvrđenim strukturama države i društva, nego samo prema *načelu*, po mjerilu čije se dane strukture moraju uvijek iznova preispitivati i, ako je potrebno, dalje razvijati.

To vrijedi, na kraju, za ulogu *znanosti* u socijalizmu. Ona više ne može

28
Bernstein an Kautsky, 27. 10. 1898,
IISG K DV 463.

biti instrument nepogrešivih prognoza razvoja ili dokaz neizbježnosti socijalizma, nego služi spoznaji po sebi promjenjivih pretpostavki za moguće ozbiljenje socijalističkog načela.

Osnovne crte te nove paradigme socijalističke transformacije mogu u daljem tekstu biti tek vrlo skraćeno naznačene.

4. Reflektirani fundamentalni reformizam

4.1. Revolucija i reforma

Kompleksno se društvo može transformirati prema mjerilima novih načela samo ako se *socijalistička društvena struktura uvodi postupno* u vezi s mogućnostima. Samo je u tom slučaju zajamčeno da *iskustvo i mjero-davnost radnika* rastu u onoj mjeri u kojoj oni uče praktički iskoristiti prilike postupno proširenih prava djelomičnog sudjelovanja. Primjereno tome, on prigovara marksističkoj predodžbi o dijalektičkom preobražaju jedne društvene strukture u drugu: »Po mom shvaćanju, greška je i u precjenjivanju tehničkog razvoja i u potcjenjivanju socijalno-psihologijskih i organizacijskih pitanja koja dolaze u obzir prilikom socijalističkog preobražaja društva.«²⁹ Nasuprot partijskom marksizmu, on *socijalizam ne vidi kao poredak koji se može naći samo pod ruševinama kapitalističkog društva, nego kao otvoreni konstrukcijski zadatak*. Kao takav on se može u *kompleksnim društvima iz organizacijsko-sociologijskih i psihologijskih razloga riješiti samo putem reformi*. Ne zbog socijalpacifističke sklonosti ili iracionalnog straha od revolucije, nego zbog uzimanja u obzir uvjeta prostora, vremena i broja za ozbiljenje socijalističke ideje, Bernstein napušta predodžbu da socijalističko društvo može proizići kao sporedna posljedica pobjedonosne revolucije. Budući da *umjesto strukturnih elemenata kapitalističkog društva koje valja prevladati uvijek mora biti na raspolaganju nadomjestak koji je sposoban funkcionirati i koji želi većina*, ako se ne želi dovesti u opasnost sama društvena reprodukcija, može se i tako radikalno mišljena transformacija izvršiti samo kao »djelomično provedeno ozbiljenje socijalizma.«³⁰ Ni ovi prilagođeni elementi društvene strukture, ni uvid većine ne mogu se, međutim, stvoriti revolucionarnom silom. Dosljedno tomu, Bernstein odbacuje revoluciju *jedino tada* kad se ona predstavlja kao akt ustanovljavanja socijalističke društvene strukture. Ako se njezina funkcija ograniči na nasilnu destrukciju preddemokratskih političkih struktura, čime se tek stvaraju pretpostavke da se poduzme konzekventni preobražaj društva primjeren volji cilja svjesne većine, on je revoluciju smatrao *u određenim okolnostima* nezaobilaznim sredstvom borbe. »Ja, naravno, nisam protiv revolucije kao *sredstva*. U određenim okolnostima ona može biti vrlo nužna i poželjna.«³¹ Pri određivanju svoje reformističke strategije njemu

29

Klassenkampfdogma und Klassenkampf-wirklichkeit u: Zur Geschichte und Theorie des Sozialismus, Berlin-Bern, 1901, str. 392.

30

Zusammenbruchtheorie und Kolonialpolitik, u: Zur Geschichte und Theorie des Sozialismus, Berlin-Bern, 1901, str. 233.

31

Bernstein an Kautsky vom 20. 2. 1898, II S K DV 432.

nije bilo do toga. On je još 1898. bio bez ograničenja suglasan sa sudom Kautskoga da demokratizacija Njemačke neće uslijediti bez revolucionarnog potresa. On je, kao što je poznato, znatno ofenzivnije propagirao politički masovni štrajk kao sredstvo obrane ili postizanja demokratskih struktura nego njegovi protivnici iz marksističkog centra. Demokracija je za nj bila dio ozbiljenja socijalističkog cilja i najsigurnije jamstvo daljeg toka socijalističke transformacije.

Želio je pokazati da se socijalizam ostvaruje samo u onoj mjeri, i u onom obliku, u kojoj se pod uvijek danim pretpostavkama vodi. Bernsteinova je osnovna i teorijska težnja bila da se ne propusti mogućnost i odgovornost, spekuliraju na prevrat svih odnosa. On smjera na spoznaju, stvaranje koncepta i praktički angažman. Nije svaka reforma postojećeg društva mogla aspirirati da bude djelić socijalizma. Time je čine tek njezina dubina i njezin pravac zahvata. Socijaldemokracija može kao iduće zahtjeve postaviti samo one koji su sukladni suvremenim prilikama, pri čemu je uvjet da oni u sebi nose jezgru za ozbiljenje u smjeru društvenog porotka kojemu ona teži. »Socijalistička kvaliteta uvijek ovisi o reformskim mjerama, o karakteru i dosegu cjeline zahtjeva u njihovoj povezanosti.«³² U Bernsteinovu razumijevanju neka promjena ne može biti nikada opravdana već zbog toga što se dogodila. Samo ako predstavlja približavanje socijalističkom cilju, ona može s pravom pretendirati da bude socijalistička politika.

4.2. Što je socijalizam?

Budući da se pod opisanim pretpostavkama konkretizacija socijalističkih načela više ne pojavljuje kao zadatak koji je riješen već razvojem kapitalizma nego, naprotiv, kao konačno »otvoreno pitanje«, definicija i poruka socijalizma ne mogu se sastojati iz opisivanja i ostvarivanja gotovo »društvenog plana«. Umjesto toga mora se raditi o tomu da se jasno izrade načela koja treba da vode svaku društvenu promjenu. Ona definiraju socijalistički značaj svih promjena, jer se sva sredstva i mjere legitimiraju približavanjem društvenih odnosa njihovoj normi. »Ono što se iz daljine činilo kao jednostavna stvar, diferencira se kad mu se približavamo, te tako ne obilježavaju napredak pokreta stare formule nego novi problemi. Trajan je u tom smislu jedino konačni cilj pojmljen kao načelo. Kao načelo on je zbiljski i u svakom trenutku ispunjava socijalistički pokret.«³³

Bernstein je ostavio detaljna razmišljanja o tom pitanju. Ovdje navodimo samo najkraće i najkarakterističnije određenje socijalističkog načela, naime »da socijalizam za mene znači u krajnjoj instanciji demokraciju, samoupravljanje«.³⁴ Time je mišljeno stvaranje ravnopravne slobode svih u svim društvenim područjima. Njoj su podređene sve promjene.

32

Die Voraussetzungen, str. 217.

33

Noch etwas Endziel und Bewegung, u: *Sozialistische Monatshefte*, 5. Jg., str. 505.

34

Bernstein an Kautsky, isto.

4.3. Socijalizam i liberalizam

Otuda proistječe snažno doticanje između socijalizma i liberalizma kao političke teorije, jer i liberalizam postavlja načelo jednakopravne slobode u prvi plan svoje orijentacije. Kao politički pokret on se, doduše, prema Bernsteinu, u znatnoj mjeri udaljio od toga načela jer je društvene ustanove kojima je težio sve manje izvodio iz sebe a sve više iz građanskih posjedničkih interesa. Ali i liberalizam je sposoban za preobražaj i nije unaprijed isključeno da on do određene mjere naknadno povuče konzekvencije koje je socijalizam povukao iz propasti ideje slobode u praksi posjedničko-individualističkog društva. Već postoje široka suglasja s obzirom na državno jamstvo ljudskih prava i pluralizam. Socijalizam počiva na spoznaji da se jednaka sloboda može postići samo ako se osigura organizacijom privrede i društva. »U tom bi se smislu socijalizam mogao nazvati i organizacijskim liberalizmom.«³⁵ U onoj mjeri u kojoj liberalizam više pusti da ga vode vlastita načela, on može nadoknaditi konzekvencije koje je socijalizam iz njega povukao. Otuda proistječu, to je bilo Bernsteinovo uvjerenje, i u budućnosti mnogostruka zajedništva.

Kad je Bernstein kritizirao nejasno »brbljanje o revoluciji« u predratnoj socijaldemokraciji, imao je pred očima »revoluciju« u smislu potpuno nejasnoga, nasilnog društvenog preobražaja. Time, tako je glasio njegov argument, ne bi bio izražen nijedan od zbiljskih nauma socijaldemokracije, a mogući bi politički *saveznik* bio od nje udaljen. Prema njegovu uvjerenju, temeljna demokratizacija države, pa čak i niz društvenih reformi, mogla se najdjelotvornije izboriti zajedno s liberalnim demokratima. Bernstein se opetovano trudio da raskrči osnovne *suradnje* s liberalizmom i točnije odredi njezine *granice*.

4.4. Bernsteinova »dvostruka strategija«

Cijelo je Bernsteinovo mišljenje usmjereno protiv vjerovanja da socijalistički preobražaj društva može uspjeti automatski. Dapače, on ga je smatrao dosadnim konstrukcijskim zadatkom kod kojega će opseg i tempo nakon uvođenja demokracije u odlučujućoj mjeri ovisiti o sposobnosti radnika da svoj uvid i moć angažiraju u tu svrhu, »jer demokracija znači uvijek onoliko vladavine radničke klase koliko ju je ova u stanju izvršavati primjereno svojoj intelektualnoj zrelosti i stupnju privrednog razvoja.«³⁶ On je zbog toga također upozoravao na koncentraciju socijalističke politike jedino na parlamentarni rad, jer bi to moralo paralizirati samodjelatnost radnika. Osim toga, razvoj privredne moći i organizacija radničke klase bili su u njegovoj koncepciji nužna pretpostavka za izgradnju socijalističkih struktura. Jaki sindikati, paritetno suodlučivanje u privrednim i socijalnim područjima, rast samoorganiziranog zadrugarstva i suradnja radničkih predstavnika u parlamentima različitih razina bili su za nj nenaodmjestiva pretpostavka za to da u parlamentu izborna dostignuća stvar-

no odgovaraju stupnju razvoja radnika, te se oni stoga njima mogu aktivno i motivirano koristiti. Oni su bili škola samoiskustva, putem koje su radnici mogli biti osposobljeni da stvarno sami izvršavaju kapitalu povremeno oteta vladarska prava kako što se tiče ustanovljavanja zamjenskih organizacija koje su sposobne za funkcioniranje, tako i s obzirom na njihovu osposobljenost da upravljaju. »Rečenica da emancipacija radničke klase mora biti djelo nje same ima šire značenje nego samo osvajanje državne vlasti od strane radnika.«³⁷ A puki rad u parlamentu što ga je obavljala vodeća elita on je smatrao »mačem sa dvije oštrice, ako ga ne bi pratile, dopunjavale i u mnogim slučajevima korigirale organizacije radnika u privredne svrhe.«³⁸

Ta strategija *izgradnje privrednih organizacija* i prava djelomičnog sudjelovanja za radnike, povezana sa stalnim proširivanjem njihova iskustva i njihove socijalne moći, činila se Bernsteinu jedinim jamstvom uvođenja socijalizma zbiljskog samoodređenja. On je također znao da je ona pružala socijaldemokraciji najbolje jamstvo da će biti sposobna reagirati u slučaju mjera bojkota onih čije su privilegije ugrožene. Ova reflektirana reformistička teorija nema ništa zajedničkog s naivnim socijalpacifizmom. Bernstein je želio iskoristiti primjerenije oblike rješavanja socijalnih suptornosti koje je demokracija nudila radničkom pokretu (on je čak govorio o »klasnoj borbi«).

4.5. Teorija funkcionalnog socijalizma

Za jezgru socijalističkih nastojanja, umno reguliranje i društvenu kontrolu privredne oblasti Bernstein je predložio, desetljećima prije nego što ju je socijaldemokracija napokon slijedila, načela teorije socijalizacije koja je trebalo da bude dorasla zadatku socijalističke transformacije visoko kompleksnih društava bez gubitka produktivnosti. *Po njegovu sudu, podružtvljenja u tradicionalnom smislu, kao prenošenje punog naslova vlasništva na organe društva, bila su smisljena jedino s obzirom na monopolske industrije ili u visoko koncentriranim privrednim jedinicama. Za njih on ih je uvijek i zahtijevao. Ipak, nije smjelo biti napušteno ni izvršavanje prava društvene kontrole i prava samoodređenja radnika i u preostalom sektoru stotina tisuća privatnih srednjih i malih poduzeća. Ovdje je društvo trebalo da svoje »vrhovno pravo vlasništva« učini, ostvari tako da se uvijek određena ovlaštenja u vezi s raspolaganjem privrednim procesima sasvim ili djelomično prenesu na podobne organe društva ili organizacije radnika a da privatno vlasništvo ne mora biti nominalno ukinuto.* U tu oblast pripadaju tarifno pravo, radno pravo, državna privredna politika. Ovaj je diferencirani postupak trebao osigurati da *tri glavna cilja socijalističke privredne politike — porast produktivnosti, prevlast općenitog interesa i samoodređenje radnika — budu u kompleksnoj privrednoj strukturi što je moguće bolje dosegnuta. Pokažu li kasnija iskustva da je puno podružtvljenje ipak svrsishodnije sredstvo u smislu tih ciljeva, bile bi oblicima funkcionalne socijali-*

37
Pogovor za B. i S. Webb, *Geschichte der englischen Gewerkschaftsbewegung*, Stuttgart, 1895, str. 449.

38
Neobjavljeni rukopis *Blanquismus und Sozialdemokratie*, IISG, A 17.

zacije ipak stvorene *strukture* koje bi mogle služiti kao trajna osnova daljim koracima. »Tako se može ... sistematski, postupno i s različitih strana sve jače proširivati udio društva i njegova kontrola proizvodnje a da se zato potpuno ne umrtvi stvaralačka djelatnost privatnih poduzeća.«³⁹ Kao što se vidi, takva politika reformi bitno mijenja uvjete funkcioniranja privrede, a ne samo površinski. Ovdje ne možemo pobliže ulaziti u Bernsteinova obrazloženja i zaključke. Njegovo rano upozorenje na *problem birokracije* i njegova jasna sniženja područstvljenja na moguće sredstvo socijalističke politike proistjecali su iz njegova teorijskog pristupa. Njegovi su konkurenti to mogli naučiti tek iz poražavajućeg iskustva sa sovjetskom praksom.

4.6. Socijalizam i znanost

Bernstein je, također, svojim predavanjem *Kako je moguć znanstveni socijalizam?* 1901. u partiji započeo ofenzivu kojoj je bio cilj da ubuduće jasno razlikuje između *socijalizma* i *socijalne znanosti*. Za Bernsteina su to bila *dva znanstvenološki različita sistema iskaza*. *Socijalizam* formulira svoje iskaze u *treba-rečenicima* koje izražavaju koji se odnosi moraju uvesti. *Socijalna znanost*, naprotiv, istražuje stvarne uvjete povezivanja društva i *trendove njegova razvoja* koji se formuliraju u *jest-rečenicama*. *Zahtjevi socijalizma nikada se ne mogu izvesti samo iz znanstvene spoznaje* iako ih se *realistički može zadobiti samo uzimajući u obzir rezultate znanosti*. »Socijalne i političke doktrine razlikuju se od odgovarajućih znanosti uz ostalo i time što su one upravo ondje zatvorene gdje su ove otvorene. One su podvrgnute diktatu određenih ciljeva kod kojih se ne radi o spoznavanju nego o htijenju, i koji im, čak i kad u određenim točkama ostavljaju otvoren prostor novim spoznajama, priskrbljuju značaj gotovog i trajnog. Znanstvena sociologija, pak, nikada nije zaključna zato što je njezin objekt, društvo, živ organizam i zato što ona, s obzirom na zakone koji vrijede za taj organizam, ne poznaje konačne istine posljednje instancije.«⁴⁰ Time Bernstein želi učiniti da socijalizam od navodno puke spoznaje povijesti bude stvar *odluke i aktivne izborenosti*. Za nj ne postoji zakon povijesti. Socijalizam isto tako ne može biti stvar proizvoljnosti. Stupanj i usmjerenost promjene društva u smislu socijalističkih načela uvijek pretpostavljaju spoznaju njegovih uzročnih povezanosti. Njih može zadobiti jedino znanost. Da znanost ne bi prerano dospjela pod kontrolu partijskih dogmi, u njoj mora vladati potpuna *sloboda*. Tim odvajanjem sociologije i socijalizma Bernstein je želio osigurati najbolju moguću suradnju među njima, tako što bi i jedno i drugo moglo doći do svoga prava. Načela socijalističke politike trebala su određivati smjer socijalističke politike. Bernstein je smatrao da su ona znanstveno nedokaziva. Ona vrijede snagom odluke. Time je već prepustio motivaciju za prihvaćanje socijalističkih načela privatnoj odluci. Ali on je time istovremeno jasnije nego iklo prije njega pokazao da je njihovo ozbiljenje praktički zadatak.

39
Die Sozialisierung der Betriebe, Basel, 1919, str. 19.

40
Wie ist wissenschaftlichen Sozialismus möglich?, Berlin, 1901, str. 33.

4.7. Fazit

Bernstein prevladava iluziju da socijalizam dolazi nužno i odjednom. On želi pokazati da se socijalističko društvo ne nalazi jedino pod ruševinama kapitalizma, nego da socijalizam valja postupno izgraditi iz postojećih datosti. Kratkoročne i srednjoročne koncepcije društvenog preobražaja moraju se razviti iz jasnih načela. Budući da ne postoji »kraljevski put u hiljadugodišnje carstvo«, ne postoji ni recept za konačno oblikovanje stvari. Socijalistička transformacija cilja, koja vodi računa o želji za samoodređenjem radnika i nužnosti daljeg razvoja proizvodnosti u kompleksnim društvima, moguća je jedino kao konstruktivni socijalizam. Međutim, nijedna teorija ne može iznuditi svoj vlastiti praktički uspjeh. On uvijek ovisi o ljudima koji djeluju. Lenjinistička alternativa partijskog starateljstva i eksperimentiranja s društvenom promjenom, koje je bogato žrtvama, nije bila za Bernsteina alternativa primjerena socijalističkom cilju. Je li Bernstein zbog toga bio antimarksist? Temeljnije istraživanje Bernsteina mora poreći tu dosad uobičajenu predrasudu. Ono što je Bernstein želio bio je *socijalizam koji zna uskladiti vjernost načelima i otvorenost iskustva*.

preveo: Ivan Prpić